

BENYOVSZKY ÉS A RABSZOLGAKERESKEDELEM¹

RÁKÓCZI ISTVÁN

225 esztendeje, 1786. május 26-án, negyven(öt) évesen, tűzharcban éri a halál gróf Benyovszky Móricot Madagaszkár szigetén. De vajon hányszor hal meg egy kalandor? Vagyis, hány életet él? Erről, és egy új dokumentumról szól ennek kapcsán írásunk, ami ezzel inkább csak szakaszolja, egymás mellé rendezi az ismert életpálya legutolsó, alig ismert szakaszának az elemeit. A kérdés persze az, hogy a kalandorok koraként leírt XVIII. század második fele – Benyovszky Cagliostro, Casanova, Beaumarchais kortársa is –, teremti-e meg ezeket a hősokeket vagy a róluk szóló irodalom? „Regényes életet éltek”, „az életük kész regény”, mondjuk, pedig az irodalmi maszk, és esetünkben persze a „nagy mesélő” Jókai Mór mesteri keze, ami Benyovszky *Emlékiratai és Utazásai*-nak magyar kiadásával a történelemtudományig is elér, egyszerre alkot regényhőst figyelme tárgyából és teremti meg e hősnak nálunk is tartós kultuszát.² A história mindenesetre megkülönbözteti a dolgok történetét – amire emlékezünk – és ugyanazon dolgok megtörténtének hagyományát, tehát, amit utólag kezdünk vele. Az „élő” Benyovszkyt mindkét „emlékműve” rára-kódott öntőformáitól meg kellene fosztanunk persze ahhoz, hogy akárcsak a „halotti maszkja” hasonlítson azokhoz a vonásokhoz, ráncokhoz, amikbe e végső lenyomat merevíti. Természetesen e helyütt csak arra tehetek kísérletet, hogy élete legkevésbé ismert utolsó mozzanatait másfajta megvilágításba helyezzem, mint az eddig volt megszokott. Benyovszky halála ugyanis, – miként egész élete – számos kérdést vet fel.

Benyovszky: a „kreatív” menedzser

Lehet-e Madagaszkár függetlenségének előfutára, proto-mártírja, talán egyszerre, sőt ugyanakkor (sic!) rabszolgakereskedő is, aki kiárusítja (moralistábban: elárulja vagy „csak” eladja?) egy észak-amerikai kereskedelmi társaság felé azokat, akiket, eddig úgy tudtuk, csakis védelmezett? Vagy lehet, hogy éppen innen, a most még csak születő USA-ból a világtengerek kereskedelmi szabadságának az eszményét importálja túl korán? De miféle szuverenitás hősi halottja lehet, már amennyiben az volt egyáltalán? Ha – mint az egyre inkább elfogadott – csak egy „self-made-rex” volt a távoli vörös szigeten, ahol alattvalói üdve nem célja, hanem pusztán csak eszköze az ő személyes és nem pedig malgas „népe” boldogulásának, hogyan értelmezzük ezt a furcsa „mártíriumot”? Mindezekkel a kérdésekkel nem vagyunk

egyedül, hiszen, éppen rendkívüli élete miatt, haláláról is számosan értekeztek – évfordulókon innen és megemlékezéseken túl. No, de lássuk a dokumentumokat.

A lisszaboni Tengerentúli Történelmi Levéltár (AHU, Moç., Documenos avulsos, caixa 48, doc. 2. 1784 Setembro, 5) szövege három teljes főlíon keresztül, és egy negyedik oldalon is, pár sor erejéig, egy kereskedelmi társaság alapítólevele, amelyet Benyovszky az 'Intrepide' nevű hajó felszerelőivel hoz létre 1784. szeptember 5-én és nagyjából arról szól, hogy velük társulva kötelezettséget vállal a Madagaszkár szigetével való kereskedelem folytatására. „Zollichoffer és Moskovicy” helyi kereskedők biztosítanak „soixante deux mille huitcent quatre vint livre de argent de France” (62880 francia livre) összeget, a tervezett expedíció céljára, ami nem más, mint a térségből, de alkalmasint a Madagaszkári csatorna (ma Mozambiki-csatorna) mindkét oldaláról „negres de bonne constitution, sains et exemptes de toute maladie” (jó testfelépítésű, egészséges, minden betegségtől mentes néger) leszállítása, amelyet részben a „cape de Bonne Esperance” (Jóreménység foka), illetve onnan „Sto Dominique” (azaz Dominika) szigetére kívánnak majd átszállítani. A felek részletesen kikötik a költségek elszámolásának, a haszon megosztásának a módját. A szerződés második cikkelye rögzíti, hogy valójában és ténylegesen folyamatos rabszolgaszállítmányok biztosítását vállalja mindezzel a „Benyovszky gróf és Társai”. A hajó viszontbiztosításáról ugyanakkor Londonban gondoskodnak 3500 font erejéig, amelyet a hajóért le is tesznek, és aminek az ellentétele (t.i. fedezete) a Benyovszky gróf által nekik felajánlott föld, amit a helyi uralkodótól nyernek, a „Monongozo” (?) nevű folyó mentén. A társulási szerződés Baltimore-ban készült, és három példányban írták alá két tanú előtt. A szerződés átíratát Manoel Galvão da Silva készítette, aki a *Copie du Contract avec le Comte de Beniovsky & Cia* címet adta neki. Az, hogy éppen Lisszabonban került elő, nem tartható különleges véletlennek, mert egyrészt Mozambikban – ahogyan Mozambikból az Indikum felé – maguk a portugálok is intenzív rabszolgakereskedést folytattak, miképpen Indiából, ahonnan a partmenti kelet-afrikai területeket is igazgatták, ugyancsak zajlott az áruk és javak cseréje mellett az ellenkező előjelű bevándorlás.

Benyovszky, a negrofil?

Sietek leszögezni azt, hogy mindenki és a legkisebb skrupulus nélkül folytatott a korban és az adott területen rabszolgakereskedést, és az élő emberekkel való cse-reügyletek egyrészt dologiasították is saját „tárgyukat”, másrészt több évszázados hagyományokba ágyazódtak.³ Mindazonáltal új tény az, hogy az a Benyovszky, – aki Jókaitól Krizsán Lászlóig⁴, tehát mintegy évszázadnyi szakirodalom szerint éppen az afrikaiak rabszolgává tétele ellen lépve fel tünteti ki magát – maga sem vetette meg a négerkereskedelmet, mi több, azt a gyakorlatba is átültetni készült, a saját és kereskedelmi partnerei hasznára, éppen a halála előtt. Egyébként, ha már itt tartunk, megjegyzem, hogy az abolicionizmusnak – ami előbb a négerkereskedelemnek, utóbb a rabszolgatartásnak is, mint jogi intézménynek a megszüntetésére tett kísérlet volt –, a politikai diskurzus szintjére emelkedése előtt meglehetősen vegyes és egyenetlen a közbeszédben a kérdés etikai megközelítése. Voltak, akik „humanizálták” a

rabszolgákat, s ezzel nem léptek túl Seneca intelmein („Rabszolgák? De emberek is. Rabszolgák? De lakótársaink is. Rabszolgák? De alsórendű barátaink is”) – csak hol a gazdaságosság, hol a filantropia, vagy a vallási ok jelentette ehhez a kiindulópontot.⁵ Már csak azért is, hogy a Benyovszky köreihez mégiscsak legközelebbi francia közegnél maradjunk, megjegyezzük: voltak olyanok, akik az abolicionistákat csak mint negrophileket = ‘négerbarátokat’ emlegették, sőt akik az európai bérmunkások bizonytalan kiszolgáltatottságát is úgy kívánták orvosolni, hogy azt javasolták, hogy inkább a munkásság Európában is váljon igazi rabszolgává, és így, néha jólelkű, vagy paternalista uraik keze alatt kiszámítható jövőt kapnak legalább cserébe.⁶

Ebben a kontextusban lehet érdekes éppen az is, hogy, miként találóan utalt rá Lugosi Győző is az emlékülési előadásában⁷, a „közszolgálati projektjeivel” kudarcot vallott Benyovszky, most immár „a civil szférában” tehát mint „magánzó-gyarmatosító” végül is hogyan is viszonyult a rabszolgakereskedelemben, gyakorlati és elvi szinten egyaránt. Elképzelhető persze az is, hogy a kiváló kommunikátor igyekezett kinek-kinek a szája íze szerint fogalmazni, de a tények és saját állításai ezúttal sem állnak egymással teljes harmóniában. A spanyol Villa atyának, egy már régebben a madagaszkári Foulpointe-ban tevékenykedő misszionáriusnak ezeket írja latin nyelvű levelében 1785. október 28-án: „bizonyára tisztelendőséged örömmel fogja venni, hogy elhatároztam, nem tűröm tovább a rabszolgakereskedést, mely mindig is az emberiség és ennek folyamodványaként az isteni törvény ellen való”.⁸ Egy másik levéltári dokumentum, amely az akkor rendelkezésre álló adatok alapján 1810. december 10-én a gyarmatügyi minisztérium levéltárában készült el, hasonlóan foglal állást. „Ezúttal az Île de France-belieknek azt írta, hogy a német császár oltalma alatt van, és többé nem tűri meg a rabszolgakereskedelmet.[...] Ennek ellenére rövidesen ugyanezen kereskedelem jövedelmének fő ágává vált, és lelkiismerete,

▲ Benyovszky Móric. Forrás: <http://folyoiratok.ofi.hu>

csodamódon belenyugodott” – füzi hozzá, csipkelődve mintegy Benyovszkyval.⁹ Mielőtt a fenti mondat értelmezése tárgyunktól egy szélesebb szempont felé és egy hosszabb kitérőhöz vezetne, szögezzük le: úgy az előkerült új dokumentum, mint azok az eddig is már rendelkezésekre álló forrás-nyomok (pl. az *Emlékiratok...* vagy a *Jegyzetek...* rabszolgaforgalomra vonatkozó megjegyzései) kizárják, egészében véve is, hogy – Jókai szavait idézzük – „Benyovszky egyike a legkövetkezetesebb politikai hősöknek”.¹⁰ Nem igaz, hogy a „szigetlakó vad népeket segít elnyomóikat leverni” – valószínűleg annak is sokkal prózaibb okai lehettek, hogy két francia négerkereskedőt, akiknek tartalékait elkönfiskálja, igyekszik „hősi halála” előtt saját „felségterületéről” kiszorítani. Ha még az „önkép-gyártás” (a Benyovszky-szakirodalomban az ún. „autolegenda”)¹¹ elemeitől is megfosztottuk „Aladár királyt”, ahogyan pár levelét a valóságtól mindenképpen elrugaszkodva most szignálja, az is felmerülhet, hogy komolyan gondolta azt, amit ekkor a Mauritius-szigeteki francia hatóságoknak írt: „*Mon droit sur les indigènes est naturel*”.¹² Igaz, ez esetben nem a természeti jogot t.i. a *ius naturalis*-t érthette ez alatt, hanem, hogy *természetesen* őt és csakis őt illeti csak meg a bennszülöttek feletti rendelkezés joga – teljes egészében és korlátlanul.

Kutatási kérdőjelek és közvetett következtetések

Az önmagában is oly sok kételyt ébresztő utolsó madagaszkári út előkészületei és lefolyása ugyancsak bővelkedik a megválaszolatlan kérdésekben. Ezek közül kettő kapcsolatban állhat azonban az általam felvetett újabb szemponttal, ami a rabszolgakereskedelem szemszögéből vizsgálja Benyovszky működését. Amikor a frissen független angol gyarmatokról még egyszer hazatér Európába, hosszasan időzik Haitin, ahol öccse francia katonai szolgálatban áll. Mivel a kereskedelmi szerződés éppen ezt a helyet jelöli meg a négerkivitel végpontjaként, és a gróf mintegy fél évet tölt el itt, nem légből kapott feltételeznünk, hogy Benyovszkynak módjában állt megismerni nem csak az afrikai kiviteli pontokat, hanem az amerikai behozatalét is, illetve az egész rabszolgakereskedelem rendszerét. Az út másik obskúrus mozzanata a brazil partok mentén veszteglő hajó, amelynek a hajóbérlet lejártá miatt feszült kapitánya később cserben is hagyja Benyovszkyt, és a Commore-szigetek felé távozik. Ugyan figyelmünket Benyovszky, a „világpolgár kisnemes”¹³ (copyright by Lugosi Győző) tragikus sorsa, és halálának „romantikus” körülményei kötik le, érdemes volna, ha nem hagynánk e pontba merevítve a képet, amint a népszerű tv-feldolgozások teszik. A „film” ui. folytatódik, és fontos egy másik, „realista” pillantást vetnünk egyrészt az Intrepid további útjára és sorsára – amivel a kutatások, így a sajátjaim is ezidáig adóskak –, illetve annak következményeire, amivel kapcsolatban több információ áll rendelkezésünkre. Gandrier-re támaszkodva Robert Cabanes megjegyzi *Guerre lignanère et guerre de traite*[...] c. tanulmányában¹⁴, hogy a két európai mellett több malgas is csónakba száll az Intrepid-et „üldözőndő”, és azért, hogy a Commore-szigetek szultánjától kieszközöljék a hajó feltértoztatását. A Benyovszkyt támogató Keleti-fok menti helyiek, akik tanúi voltak az incidensnek hamar tanulnak, és már 1786 szeptemberében rabszolgaszerző expedíciót szerveznek

Anjouan-ra: kiderül ui., hogy van alternatívája a madagaszkári belső klánsági háborúkban beszerzett „hadi” rabszolgaszerzésnek, ami egyrészt csökkentheti e háborúk intenzitását, másrészt újabb régió-közi beszerzőpiacot von be a lukratív élőemberkereskedelembé. Filliot ugyancsak Cabanes tanulmányában olvasható számsorai¹⁵ arról árulkodnak ugyanakkor, hogy 1788-ra a korábbi százas nagyságrendről több tízezerre emelkedik a Mascareignes-szigetekre hurcolt rabszolgák száma (Réunion: 37.000, Maurice: 35.315), aminek 45%-a volt malgas, és szinte teljes egészében a sziget észak-keleti partjairól származott.

Benyovszky gróf utolsó madagaszkári utazása (1785–86) természetesen nem okolható a fenti számsorokért, de kétségtelenül a rabszolgakereskedelem újabb köreitől nem vonatkoztatható el. Sőt, a Lisszabonban most előkerült dokumentum¹⁶ azt bizonyítani legalább is elegendő, hogy a legszorosabb összefüggésben is állt vele. Hogyan értékeljük tehát? Ne pálcát törve felette, nem a saját korunk morális felfogását kérve számon rajta, hanem, mint azt a történeti hűség is megkívánja, úgy, hogy saját kora és más dokumentumok kontextusába helyezzük el – mint most mi tettük – újabb forrásunkat. Benyovszky utolsó útja, ami de facto kapcsolatban áll a rabszolgakereskedelemmel, értelmezhető úgy is, mint a nem sokkal későbbi észak-amerikai „kalóz-telepek”, és illegális csatornáik kialakításának az előfutára¹⁷, de akár úgy is, mint egy kudarcba fulladt kereskedelmi/katonai vállalkozás, amelynek eredményeképpen – akaratán kívül és/vagy felelőségén túl – a rabszolgakereskedelem egy új iránnyal bővült. Sietek leszögezni ugyanakkor, hogy nem a kordivatnak engedve festettem le a bevettnél gyászosabb színekkel Benyovszky Móric gróf működésének háttérét és indítékait, hanem éppen azért, hogy eredeti, rendkívül sokrét(eg) ű személyiségének jegyeit tovább árnyaljam általa. Céлом nem egy szobor ledöntése volt – *sapienti sat!* –, csak az, hogy emlékének műve kevésbé „elvon” legyen. Azért, hogy – engedtessek meg a paradoxon – emberi és ezzel együtt időtállóbb képe nézzen vissza ránk az ideák szobra és a képzelet foglya Benyovszky helyett. ☀

Jegyzetek

- 1 Jelen tanulmány egy projekt része. „A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg (a támogatás száma TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0003).” Egy első verziója elhangzott a Benyovszky Móric tudományos ülésen 2011. szeptember 30-án.
- 2 Némileg kiterjesztően fogalmaz BALÁZS Dénes: „Benyovszkyt az utókor tette nemcsak kalandos regényhőssé, hanem földrajzi utazóvá is.” („Teleki Pál bíráló megjegyzései Benyovszky Móric Japán környéki utazásaihoz”, In: Balázs Dénes (szerk.): *Földrajzi Múzeumi tanulmányok* 3, Érd, 1987, (65-69) p. 69.)
- 3 Lásd: RÁKÓCZI István: „Fogoly vagy rabszolga? – az „escravo” kifejezés nyelvi–etimológiai földrajza”, AHU MATT, 2015, pp. 1–10. old., No. 000.001.080, <http://afrikatudastar.hu>
- 4 Idem, *ibidem*, p.7.
- 5 Vö: Joaquim NABUCO: O Abolicionismo, Centro Edelstein de Ciencias Humanas, Rio de Janeiro, 2011, <https://static.scielo.org/scielobooks/cs454/pdf/nabuco-9788579820700.pdf> utolsó letöltés: 2017.11.26.)
- 6 Magyarul lásd az újabb szakirodalom áttekintését John Craig Hammondhoz kapcsolódóan LÉVAI Csaba: „A rabszolgatartó rendszer kiterjedése az észak-amerikai kontinens belső terü-

- leteire 1770 és 1820 között”, *Klió*, 21. évf. 4. szám, 2012, <http://www.c3.hu/~klio/klio124/klio068.pdf> (utolsó letöltés: 2017.11.26.)
- 7 A Benyovszky életmű fehér foltjairól, 2011. szeptember 30.
  - 8 British Library, Ms.18134 f.191-ab, Vö: Bernard LE CALLAC“H.”Benyovszky néhány kéziratának olvasata” In: *Magyar Földrajzi Közlemények* 3. (szerk. Dr. Balázs Dénes), Érd, 1987, 75. p.
  - 9 LUGOSI Győző: „Benyovszky – Madagaszkár (könyvkritika)” In: BUKSZ (Budapesti Könyvszemle), 2004, 4. szám, 307-316. pp., A minden vonatkozásában példamutató filológiai-tudománytörténeti munka neten http://afrikatudastar.hu/en/database/item/download/1248_d3065795c95ba409c5d968ef5c096503 is elérhető. (Utolsó letöltése, 2017.11.26.)
  - 10 Ugyanezt emeli a Nemzeti Könyvtár sorozatban megjelent JÓKAI Mór: Benyovszky Móric életrajza c. művéhez írt előszavában Szigethy Gábor is, kiemelve annak „végzethős” jellemét. E legújabb kiadás: Magyar Közlöny Lap és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 2012. 552. p.
  - 11 Lásd már a tanulmány címében is: LUGOSI Győző: „Benyovszky Móric Madagaszkáron – „autolegenda” és valóság” In: *Századok*, 1984/2. szám, Budapest, 361-390. pp.
  - 12 Lásd a 8. jegyzetet
  - 13 Lásd LUGOSI, 390. p.
  - 14 Robert CABANES: „Guerre lignanère et guerre de Traite sur le côte nord-est du madagascar aux XVIIeet XVIIIe siècles” In: Jean BAZIN - Emmanuel TERRAY (eds): *Guerres de lignages et guerres d’États en Afrique*, Coll. „Ordres sociaux”, Éditions des Archives Contemporaines, Paris, 1982, 540, 145-186. pp
  - 15 Jean-Michel FILLIOT: „La Traite des esclaves vers les Mascareignes au XVIIIe siècle”, In: *Revue française d’histoire d’outre-mer*, tome 62, n°226-227, 1er et 2e trimestres 1975. La traite des Noirs par l’Atlantique : nouvelles approches. pp. 355-356. elektronikus verzió: www.persee.fr/doc/outre_0300-9513_1975_num_62_226_1841_t1_0355_0000_2
  - 16 AHU, Moç., Documenos avulsos, caixa 48, doc. 2. 1784 Setembro, A szerződést és francia szövegének fordítását Lugosi Győzővel egy másik tanulmányhoz kapcsolódva kívánjuk megjelentetni.
  - 17 Az „elhallgatott történelem” tézisét viszi tovább és rendszerezi legújabbban: Richard B. ALLEN: Ending the history of silence: reconstructing European Slave trading in the Indian Ocean, *Tempo* vol.23, Niterói may-august.2017. http://www.scielo.br/scielo.php?pid=S1413-77042017000200294&script=sci_arttext (utolsó letöltés 2017. 11.26.)

A szerzőről

Ph.D., egyetemi docens

ELTE BTK Romanisztikai Intézet

About the Author

Ph.D., Associate Professor

ELTE Faculty of Humanities,
Institute of Romance Studies

@ irakoczi@gmail.com